МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

СІЗОВА НІНЕЛЬ СТЕПАНІВНА

УДК 78.087.68(477.44) «185/193»

ХОРОВА КУЛЬТУРА ВІННИЧЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ

26.00.01 – теорія та історія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2019

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано у Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Пилипів Володимир Іванович,
Приватний вищий навчальний заклад «Київський університет культури», ректор.

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, доцент
Фадєєва Катерина Володимирівна,
Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського, професор кафедри загального та спеціалізованого фортепіано;

кандидат мистецтвознавства
Тилик Ігор Володимирович,
Київський національний університет культури і мистецтв, старший викладач кафедри музичного мистецтва.

Захист відбудеться 26 квітня 2019 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обгрунтування вибору теми дослідження. Багатогранний та різнобарвний образ музичної культури України складається з панорамної низки регіональних культур, кожна з яких, володіючи рисами загальнонаціональними, водночас має свої характерні особливості, що виділяють її з-поміж інших. Усвідомлення необхідності вивчення образів регіональних культур призвело до того, що в останні десятиліття значно активізуються дослідження, присвячені різнобічному вивченню музичної культури регіонів. Предметом таких розвідок постають народнопісенна та інструментальна спадщина, становлення і розвиток музичної освіти, музично-концертне і театральне життя, фестивальний рух та інші сторони регіональної музичної культури.

Окрему групу наукових праць становлять дослідження хорової культури різних регіонів України, в яких їх автори виокремлюють специфіку хорових традицій Галичини, Закарпаття, Прикарпаття, Буковини, Волині, Рівненщини, Хмельниччини, Київщини, Чернігівщини, Слобожанщини та інших регіонів. Проте, попри значну кількість регіональних досліджень української хорової культури, на сьогодні залишається актуальною проблема дослідження хорового музикування на Вінниччині, що входить до складу Поділля з його унікальними фольклорними і хоровими традиціями. Усвідомлення особливостей хорової культури Вінниччини на загальнонаціональному тлі постає однією з передумов побудови цілісної картини української музичної культури.

Різні сторони музичного життя Вінниччини незначною мірою представлені у мистецтвознавчих дослідженнях останніх десятиліть (С. Іскра, Т. Бурдейна-Публіка, М. Антошко, О. Черкашина, Ю. Москвічова, О. Бугаєва). Актуальними у контексті дослідження музичної культури регіону залишаються проблеми виявлення умов формування хорового мистецтва краю; виявлення особливостей його поширення; дослідження принципів спадковості у розгортанні хорових традицій регіону; виявлення місця й ролі творчості окремих діячів у хоровій культурі Вінниччини.

Відсутність комплексного дослідження хорової культури Вінниччини обумовила вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до теми наукових досліджень Київського національного університету культури і мистецтв «Трансформаційні процеси соціальної культури в Україні» (номер державної реєстрації 0117U002887).

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей розвитку хорової культури Вінниччини другої половини XIX – першої третини XX ст.

Реалізація поставленої мети вимагає вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати та систематизувати наукову літературу з теми дослідження;

виявити та охарактеризувати джерельну базу дослідження;

- визначити методологічні засади дослідження хорової культури краю;
- виявити історико-культурні умови активізації та поширення хорового виконавства Вінниччини;
- охарактеризувати хорове виконавство у навчальних закладах Вінниччини, зокрема церковно-парафіяльних школах, народних училищах, духовних училищах, на педагогічних курсах і курсах церковного співу та у Вінницькій вчительській семінарії;
- дослідити діяльність церковних хорових колективів на теренах краю;
- виявити роль хорових колективів у музичному житті Вінниці першої третини XX століття;
- розкрити значення діяльності Музичного товариства імені Миколи Леонтовича у хоровому русі на Вінниччині;
- проаналізувати хормейстерську і композиторську діяльність М. Леонтовича, Р. Скалецького, Г. Давидовського, виявити їх роль у процесі професіоналізації хорового життя Вінниччини у першій третині XX ст.

Об'єктом дослідження є музично-хорова культура України.

Предмет дослідження – особливості розвитку хорової культури Вінниччини другої половини XIX – першої третини XX ст.

Хронологічні межі дослідження – друга половина XIX – перша третина XX ст. Нижня межа обумовлена появою низки колективів при навчальних закладах Вінниччини, які заклали основи виконавських хорових традицій регіону. Верхня межа (перша третина XX ст.) обумовлена двома причинами: по-перше, фактично процес професіоналізації хорового життя у 1930-х роках було завершено, по-друге, відбулося жорстоке згортання процесу українізації, у результаті чого було знищено або реорганізовано значну частину аматорських та професійних хорових колективів не лише на Вінниччині, але й в Україні загалом.

Географічні межі дослідження охоплюють Вінниччину, тобто територію сучасної Вінницької області, яка, в свою чергу є найбільшою складовою Східного Поділля.

Методи дослідження. Застосування комплексного і системного підходу при дослідженні хорової культури Вінниччини вимагає поєднання загальнонаукових, систематизація та узагальнення, та спеціальних методів, зокрема культурологічного, мистецтвознавчого, структурного, міждисциплінарного та інших. Джерелознавчий метод був задіяний при відтворенні процесу діяльності хорових колективів на основі архівних матеріалів, хронологічний – при осмисленні системи взаємозв'язків різних процесів у культурному континуумі. При дослідженні особливостей навчання співу в установах Вінниччини було використано дидактичний метод. Для розкриття особливостей хорового мистецтва було застосовано ретроспективний метод. Використання культурологічного методу дозволило виявити особливості регіонального контексту хорової культури Вінницького краю

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що *вперше:*

– проаналізовано основні аспекти розвитку хорового мистецтва Вінниччини другої половини XIX – першої третини XX ст.;

– у науковий обіг введено значний масив архівних джерел, що дозволяють виявити нові факти з історії музично-хорової культури Вінниччини (зокрема матеріали газетної періодики, які розкривають особливості гастрольно-концертного життя краю, надають інформацію про статути хорових колективів, репертуарні списки, звіти про гастрольну діяльність та ін.);

– відтворено панораму хорової культури краю другої половини XIX – першої третини XX ст.;

– виявлено основні фактори хорового музикування та його роль і місце у культурному житті Вінниччини зазначеного періоду;

– з'ясовано роль хорової діяльності Г. Давидовського на Вінниччині, зокрема здійснено аналіз його опери «Під згуки рідної пісні»;

– виявлено стильові особливості хорової музики Р. Скалецького як послідовника творчого методу М. Леонтовича;

– здійснено оцінку результатів діяльності хорових колективів та окремих митців Вінниччини;

уточнено:

– інформацію з історії музичного життя Вінниці, діяльності навчальних закладів, в яких функціонували хорові колективи;

набуло подальшого розвитку:

– дослідження музичної культури Вінниччини другої половини XIX ст. – початку XX ст., зокрема діяльності Р. Скалецького та Г. Давидовського.

Практичне значення отриманих результатів. Теоретичні положення, узагальнення, висновки та фактологічний матеріал дисертації можна використовувати при дослідженні широкого спектру феноменів музичної культури Вінниччини, зокрема її концертного життя, діяльності мистецьких навчальних закладів. Матеріали дисертації можуть бути використані при викладанні лекційних курсів, складанні планів семінарських занять, упорядкуванні навчальних посібників і програм з історії української музики, музичного краєзнавства, хорознавства, історії хорового мистецтва для студентів закладів вищої музичної освіти. Дослідження безпосередньо пов'язане з практичною діяльністю його автора як викладача хорових дисциплін і керівника хорового колективу Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням у галузі теорії та історії культури. Усі наукові положення, результати і висновки отримані автором особисто. Всі наукові публікації одноосібні.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, ключові висновки дослідження було оприлюднено й апробовано у формі доповідей на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Право і суспільство:

актуальні проблеми взаємодії – шляхи європейської інтеграції» (м. Вінниця, 2006), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Час мистецької освіти: традиції і новаторство» (м. Харків, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Badania podstawowe I stosovane: wyzwania I wyniki» (м. Гданськ, 2017), Міжнародній науково-практичній конференції «Музичне мистецтво і освіта: досвід та інноваційні шляхи розвитку» (м. Вінниця, 2017), а також на щорічних звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 13 одноосібних публікаціях, із них 6 – у наукових фахових виданнях України, з яких 2 внесено до міжнародних наукометричних баз, 1 – у закордонному науковому виданні, 1 – стаття, що додатково відображає результати дисертації; 5 – праці апробаційного характеру.

Структура дисертації. Робота складається з анотацій (українською та англійською мовами) із переліком публікацій за темою дослідження, вступу, трьох розділів (8 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації – 324 сторінки, із них 189 сторінок основного тексту. Список використаних джерел становить 355 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано об'єкт, предмет, мету і наукові завдання дослідження, визначено його теоретичну й методологічну бази, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення, наведено відомості щодо апробації результатів дослідження, а також визначено структуру та обсяг дисертації.

У **Розділі 1 «Хорова культура Вінниччини другої половини XIX – першої третини XX століття як предмет наукового дослідження»** здійснено науковий огляд літератури, проаналізовано джерельну базу та визначено методологічні принципи дослідження.

У підрозділі 1.1. «Історіографія дослідження» проаналізовано праці, що торкаються проблеми дослідження. Окрема інформація про музичне виховання у бурсах та функціонування католицьких храмових хорових колективів подається у дисертації С. Іскри «Соціокультурна діяльність римо-католицької церкви у контексті духовної культури Поділля» (Львів, 2010) у загальному контексті вивчення соціокультурної діяльності римо-католицьких громад Поділля. У дослідженні Т. Бурдейної-Публіки «Становлення і розвиток професійних форм музичного життя Вінниччини як складової культури Подільського краю» (Львів, 2010) діяльність професійних хорових колективів на Вінниччині розглянуто у зв'язку з вивченням процесів професіоналізації музичного життя краю. У праці М. Антошко «Вінниччина як складова художньої культури Поділля 60-х років XIX – першої половини XX століття»

(Київ, 2011) зосереджено увагу на виявленні ролі М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового у розвитку хорового мистецтва Поділля. Дисертація О. Черкашиної «Театр опери та балету і Державна консерваторія у Вінниці як феномен національної культури першої половини XX ст.» (Київ, 2012) лише побіжно торкається діяльності хорових колективів цих закладів. У дослідженні Ю. Москвічової «Соціокультурна динаміка розвитку Вінниччини періоду незалежності України» (Івано-Франківськ, 2015) відтворена історія деяких навчальних хорових колективів Вінниччини у контексті культурно-мистецького життя регіону періоду незалежності.

Окрема інформація про діяльність хорових колективів на Вінниччині міститься у монографії О. Бугаєвої «Архівна спадщина Музичного товариства імені Миколи Леонтовича» (Київ, 2011). Всебічно досліджуючи творчість і музично-просвітницьку діяльність М. Леонтовича, А. Завальнюк у монографії «Микола Леонтович. Листи, документи, духовні твори: до 130-ї річниці від дня народження» (Вінниця, 2007) зачіпає питання хорового музикування на Вінниччині наприкінці XIX – у першій чверті XX століття. Огляд наукових праць засвідчує, що проблем хорового життя краю автори торкаються здебільшого побіжно.

Проаналізовано та систематизовано існуючі праці з хорового мистецтва окремих регіонів України. Зазначено, що найбільша кількість досліджень у галузі музичної регіоналістики присвячена музичній культурі Західної України. Окрім грунтовної праці Л. Кияновської «Галицька музична культура XIX–XX століть», можна вирізнити кандидатські дисертації Т. Росул, Л. Романюк, О. Попович, І. Глібовицького. Безпосередньо проблеми хорового мистецтва досліджують Р. Дудик, І. Бермес, Л. Мороз та ін.

Мистецтвознавчі дослідження з хорового музикування, що стали у нагоді, умовно виділено у три групи: 1) праці, в яких різною мірою висвітлюються проблеми хорового мистецтва у контексті музичної культури регіону (Л. Кияновська, О. Кавунник, Т. Волошина, О. Ущапівська, Т. Ляшенко, О. Васюта, С. Виткалов, І. Глібовицький, П. Даценко, М. Долгіх, В. Мітлицька, М. Ржевська, Л. Романюк та ін.); 2) дослідження власне хорового мистецтва в усіх його аспектах (Л. Руденко, Л. Шатова, Р. Римар, М. Шегда, І. Герасимова, В. Бойко, Л. Дорохіна, І. Бермес, І. Матійчин, М. Черепанін та ін.); 3) безпосереднє вивчення хорового співу (Ж. Зваричук, О. Майчик, Л. Мороз, Г. Савельєва).

Аналіз існуючих досліджень хорового мистецтва регіонів України підтвердив необхідність їх доповнення вивченням процесів поширення хорового мистецтва на Вінниччині з її міцними історичними традиціями.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження» окреслено зміст джерельної бази, основу якої становлять Державний архів Вінницької області, Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Значна кількість архівних документів до наукового обігу залучається вперше.

Архівні джерела розподілено на окремі групи: 1) матеріали та документи різноманітних громадських об'єднань та організацій, звіти секції МУЗО Подільської Губнаросвіти, які діяли у 1920-х роках, плани і звіти про роботу капели ім. М. Д. Леонтовича в місті Вінниці, подані до Вінницької округової інспектури народної освіти, листи диригента С. Ю. Папа-Афаносопуло до Політосвіти та ін.; 2) особові фонди, зокрема фонд хорових диригентів і композиторів Р. Скалецького та Г. Давидовського, а також матеріали карної справи Р. Скалецького, порушеної проти нього внаслідок активної діяльності очолюваної ним капели ім. М. Д. Леонтовича; 3) матеріали періодичних видань («Подільські єпархіальні відомості», «Музика», «Музика масам», «Радянська музика», «Більшовицька правда», «Слово Подолії», «Вінницькі вісті», «Вісті», «Рабочая крестьянская газета», «Червоний край», «Шлях» та ін.).

У підрозділі 1.3. «Теоретико-методологічні засади дослідження хорової культури Вінниччини» зазначено, що теоретико-методологічним підґрунтям вивчення хорової культури Вінниччини стали системний підхід і структурний метод у поєднанні з принципом історизму. Системний підхід дозволяє комплексно дослідити хорову культуру як живу систему, а структурний метод проаналізувати всі її складові в їх специфічності та єдності. Субсистемами хорової культури Вінниччини у дослідженні постають: 1) сукупність музичних цінностей, створених і збережених на теренах краю; 2) діяльність із створення, збереження, відтворення, поширення, сприйняття й використання цих цінностей; 3) суб'єкти цієї діяльності з їх навичками і знаннями; 4) державні установи і соціальні інститути цієї діяльності. Дослідивши кожну з названих підсистем, можна виявити регіональний образ хорової культури Вінниччини.

Розділ 2 «Основні осередки хорової культури Вінниччини у другій половині XIX – на початку XX століть» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1. «Історичні умови розвитку хорової культури Вінниччини» зазначено, що основним для формування шляхів розвитку хорової культури краю стало проведення Пруссією і Росією у 1793 році другого поділу Польщі, у результаті якого територія Вінниччини у складі правобережних українських земель відійшла до Російської імперії. На перебіг культурних процесів вплинули також і польські повстання XIX ст. Загалом, на становлення традицій хорової культури Вінниччини і формування основ хорового виконавства безпосередньо вплинула політична стратегія імперського уряду. Її головним принципом було прагнення до асиміляції українців, що яскраво позначилося і на функціонуванні форм хорового музикування у закладах освіти і церквах. Низький рівень освіченості населення краю, штучне насадження російської мови в освітньому і церковному середовищі проявилися і в хоровому мистецтві Вінниччини другої половини XIX – початку XX століття.

У підрозділі 2.2. «Хоровий спів в освітніх закладах Вінниччини» здійснено всебічний аналіз хорового виховання у церковно-парафіяльних

школах і народних училищах, духовних училищах, на педагогічних курсах і курсах церковного співу на межі XIX–XX століть, а також у Вінницькій вчительській семінарії. На основі архівних матеріалів реконструйовано загальну картину навчання хоровому співу, проаналізовано навчальні плани і програми, окреслено сутність міркувань діячів культури другої половини XIX – початку XX ст. про роль церковного співу у вихованні особистості, окреслено методи навчання церковному співу, охарактеризовано загальновживані підручники, упорядковані О. Рожновим, Г. Ломакіним, М. Афанасьєвим, І. Казанським, М. Брянським.

Як приклад організації хорового навчання у духовних училищах було проаналізовано діяльність семінарії і Тульчинського духовного училища для дівиць духовного звання. Вперше оприлюднено інформацію про викладачів співу училища (Ф. Шероцького, Д. Галевича, К. Яворського та ін.), їх творчі надбання. Учениці училища виконували під час богослужіння прості наспіви та партесний спів. Їх участь у богослужінні була обов'язковою, а музичний супровід здійснював виключно учнівський хор.

Значний вплив на хорове мистецтво Вінниччини мали літні педагогічні курси та курси церковного співу, що регулярно діяли на межі XIX–XX ст. Метою літніх курсів церковного співу було ознайомлення малопідготовлених викладачів початкових народних училищ, церковно-парафіяльних шкіл, а також тих, хто має право на вчительське звання з найкращими способами навчання церковному співу та з елементарними поняттями теорії музики. Програма курсів охоплювала роботу над одноголосним і багатоголосним церковним співом. Курси функціонували у Тульчині, Хмільнику, с. Козинці Вінницького повіту та інших містечках Вінниччини.

Вагому роль у закладанні основ професійного хорового музикування на Вінниччині відіграла учительська семінарія, що у 1910-х роках стала одним із осередків культурного життя міста. Завдяки значній кількості годин, відведених на вивчення співів, учнівський хор вирізнявся своїм професійним рівнем, гарним читанням хористів з аркуша, різноманітністю репертуару. Учнівський хор та оркестр постійно брали участь у святкових концертах поза межами семінарії спільно з учнями інших навчальних закладів міста. Такі заходи зазвичай відбувалися у Народному домі чи Міському театрі і користувалися успіхом у міської публіки.

У підрозділі 2.3. «Церковний хоровий спів на Вінниччині» охарактеризовано діяльність церковних хорів другої половини XIX – початку XX століття. Проаналізовано хоровий спів у православних і римо-католицьких парафіях. Церковне керівництво вбачало у римо-католицьких піснях засіб виховання «польського духу» серед місцевого населення і спосіб навернення представників інших національностей до католицизму. На Поділлі римо-католицизм асоціювався виключно з належністю до польської нації, а українське населення вперто називалося «російським людом» або «православним людом», що формувало стійке уявлення про зв'язок православ'я з російською

національною приналежністю. Щоб протидіяти поширенню польських релігійних пісень серед населення краю православним священикам радили звернути посилену увагу на навчання православних парафіян церковному співу. Як приклад організації парафіяльного церковного хору на Вінниччині було проаналізовано діяльність священика м. Загнітків Ольгопільського повіту о. Стефана Долинського, який із 1867 року сам із голосу навчав парафіян церковному співу.

На початок XX століття стан хорового виконавства у православних церквах Вінниччини був значно поліпшений, чому сприяли розвиток хорових колективів духовних училищ і семінарій, які мали обов'язково брати участь у богослужіннях; увага до викладання церковного співу для майбутніх священиків, який перебував під безпосереднім контролем церковної влади; підготовка учительських кадрів на літніх курсах церковного співу; заохочення церковною владою тих вчителів, священиків і псаломщиків, які організовували церковні хори у сільських парафіях; збільшення матеріальних засобів, що призначалися на розвиток церковно-парафіяльних шкіл, які, в свою чергу, виступали організаторами хорових колективів.

Розділ 3 «Музично-хорова культура Вінниччини першої третини XX століття крізь призму персонажного плану» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Музична культура Вінниці першої третини XX століття» здійснено аналіз діяльності хорових колективів, виявлено роль Музичного товариства імені Миколи Леонтовича у професіоналізації хорового руху на Вінниччині.

Ключовими подіями, що скерували усе мистецьке життя України та Вінниччини першої третини XX століття, стали Перша світова війна, національно-визвольні змагання і встановлення радянської влади з її нетривалою політикою українізації. Радянська влада, обравши класовий принцип розвитку культури, у 1920-ті роки певний час підтримувала курс українізації, демонструючи толерантне ставлення до культурних потреб українського народу.

В розкритті музичного життя Вінниччини протягом 1917–1920 років слід врахувати бурхливі події, які відбувалися у краї. У цей період постійної зміни влади її утримували то революційні комітети, то ставленики австро-угорських військ, то генерали денікінської армії. Незважаючи на усі складності перших визвольних змагань, на Вінниччині культурно-мистецьке життя протікало досить інтенсивно. Місцева преса неодноразово коментує концерти російських піаністів і вокалістів, які гастролювали у місті. Поміж місцевих виконавців згадується про концерти української пісні у липні 1918 року у Вінниці хору, організованого вчителями Вінницького, Літинського і Летичівського народних училищ. Окрім народних пісень, учительський хор виконував твори українських композиторів – М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, О. Кошиця.

На основі дослідження архівних джерел та газетних публікацій реконструйовано хронологію подій з історії музичного і зокрема хорового життя Вінниччини кінця 1910 – 1920-х років. Так, навесні 1919 року було оголошено про створення художньої капели, народного та дитячого хорів. Для учасників хорових колективів здійснюється викладання сольного співу і теоретичних дисциплін, яке в майбутньому закладе підвалини Народної консерваторії. Розвитку безпосередньо хорового мистецтва у Вінниці сприяла і діяльність у місті у 1920-х роках музичного технікуму та оперного театру.

На основі віднайдених архівних матеріалів охарактеризовано діяльність хорових колективів при районних «Просвітах», Російсько-українського пролетарського хору під керівництвом І. Кедріна і Єврейського хору під керівництвом Д. Писаревського, Округової капели імені М. Леонтовича. Об'єднання Української та Єврейської капел в один колектив у 1928 році збіглося з початком згортання процесу українізації, що стане першим кроком до репресій стосовно діячів хорового мистецтва на Вінниччині, та й в Україні загалом. Трагічну долю майстрів хорової справи розкрито на прикладі діяльності хорової капели імені М. Д. Леонтовича.

У підрозділі 3.2. «Видатні особистості хорової культури Вінниччини першої третини XX століття» здійснено аналіз діяльності М. Леонтовича з професіоналізації хорового життя Вінниччини, охарактеризовано творчість Родіона Скалецького як послідовника музично-просвітницьких, фольклористичних і композиторських традицій М. Леонтовича, а також виявлено місце Григорія Давидовського у хоровій культурі краю 1920-х років.

Визначаючи роль М. Леонтовича у розвитку хорової культури Вінниччини, можна стверджувати, що саме він заклав основи сучасного професійного хорового виконавства. Робота композитора зі зведеним хором Тульчинського єпархіального училища та створеною ним хоровою капелою продемонструвала професійний підхід до упорядкування концертного репертуару та навчання хористів. Саме у Тульчині було створено більшість хорових шедеврів композитора, але ще важливішим постає той факт, що він зумів прищепити широкому колу аматорів любов до народної пісні, бажання її зберігати й вивчати. Саме тому значна кількість вихованців М. Леонтовича обрала шлях професійного служіння хоровому мистецтву. Прикладом може слугувати подальша доля народного артиста України М. Покровського, самодіяльного композитора Г. Гриневича та багатьох інших.

Після смерті М. Леонтовича у січні 1921 року створену ним хорову капелу нетривалий період очолював його учень Микола Покровський, який вже восени цього ж року виїхав до Києва на навчання у Музично-драматичний інститут імені М. Лисенка. Діяльність колективу після цього практично припинилася, а його відродження було пов'язане з ім'ям педагога-музиканта, композитора, фольклориста Р. Скалецького (1899–1982). Охарактеризовано його викладацьку, хормейстерську, фольклористичну і композиторську творчість.

Різнобічно розкрито місце і роль Г. Давидовського у розвитку професійного хорового музикування й подальшому розширенні репертуару хорових колективів Вінниччини. Протягом тривалого творчого життя Г. Давидовський заснував понад тридцять п'ять хорових колективів, які активно популяризували українську народну пісню, сам був автором оригінальних світських і церковних хорових мініатюр і хорових сюїт; обробок українських, російських, білоруських, єврейських, молдавських, грузинських, вірменських, сербських, хорватських, чорногорських, грецьких, польських, чеських, болгарських народних пісень; творів для фортепіано; камерно-вокальної лірики; опер «Під згуки рідної пісні» і «Перемога пісні».

Вінницький період творчості Г. Давидовського був нетривалим (1919–1921 рр., друга половина 1924–1925 рр.), але досить плідним, що втілилося у заснуванні ним Художньої хорової капели. Колектив доволі швидко опанував великий репертуар і вже протягом весни та літа 1920 року здійснив гастрольну подорож Україною. Восени 1920 року капела працювала у Вінниці та містечках краю. Завдяки концертним успіхам місцева преса назвала Художню капелу Г. Давидовського найвідомішим музичним колективом на Поділлі.

У дослідженні представлено власне бачення дисертантом появи терміну «давидовщина», який уперше застосував наступник (і конкурент) хормейстера у Художній капелі С. Папа-Афанасопуло. Згодом ним неодноразово послуговувалися С. Людкевич і М. Вериківський. У середині 1920-х років цькування композитора набуває особливого розмаху, а термін «давидовщина» міцно закріпився в українській радянській музичній критиці як втілення малоросійщини, церковщини та куркульської ідеології. На тривалий час несправедливо припинили видання творів композитора, а музичне середовище не сприяло їх виконанню.

Однією з важливих подій у творчому житті Г. Давидовського у Вінниці стала прем'єрою хорової опери «Під згуки рідної пісні», яка відбулася невдовзі після першого концерту організованої ним Художньої капели. За жанровими ознаками опера Г. Давидовського, яку він назвав музичною драмою, є ближчою до його хорових фантазій на зразок «Бандури» чи «Кобзи», де композитор також створює сюжетні ланцюги з різних пісень.

Проте головним внеском Г. Давидовського у розвиток хорової культури Вінниччини стала не стільки композиторська творчість, а створення ним на професійних засадах Художньої капели. На основі цього колективу згодом постала Вінницька капела імені Миколи Леонтовича, що у модифікованому вигляді стала базовим колективом організованої у 1937 році Вінницької обласної філармонії.

ВИСНОВКИ

висновках представлено результати дослідження, які відповідають поставленим завданням.

Систематизація праць з мистецтвознавства, історії, краєзнавства тощо дозволяє стверджувати, що у переважній більшості досліджень представлені лише окремі аспекти регіональної культури, а саме: культурно-мистецькі особливості функціонування на теренах Вінниччини релігійних громад, діяльність закладів культури, творчих спілок і громадських організацій, конкурсно-фестивальний рух, музично-театральне життя краю з аналізом діяльності професійних мистецьких і навчальних закладів. Відтворення комплексної панорами хорового мистецтва краю досі проведено не було.

2. Хорове мистецтво краю було представлено діяльністю хорових колективів, що функціонували при навчальних закладах різного рівня, церковних парафіях, на різноманітних тимчасових курсах, при хорових гуртках. У 1920-х – на початку 1930-х років провідними осередками хорової культури Вінниччини стали хорові колективи при Вінницькій та Тульчинській філії Музичного товариства імені Миколи Леонтовича. Значну роль у хоровій культурі краю відіграли Єврейський хор під керівництвом Д. Писаревського та Російсько-український пролетарський хор під керівництвом І. Кедріна. Ретроспективний аналіз значного масиву джерел дозволив відтворити цілісну картину хорової культури Вінниччини як складової музично-хорової культури України.

3. Використовуючи системний підхід, хорову культуру Вінниччини розглядаємо як субсистему загальнонаціональної музично-хорової культури. В свою чергу, регіональна хорова культура також складається з низки субсистем, серед яких виділена, по-перше, сукупність музичних цінностей; по-друге, діяльність окремих особистостей та соціальних інститутів, спрямована на створення, збереження, відтворення, поширення, сприйняття й використання цінностей хорової культури. Функціонування цих субсистем утворює регіональний образ хорової культури краю, що постає в єдності індивідуального і загального.

4. Історико-культурні події детермінували активізацію та поширення хорових традицій на теренах Вінниччини у другій половині XIX ст. Хорова культура у XIX ст. значною мірою залежала від політики уряду царської Росії, до складу якої відійшло Поділля наприкінці XVIII ст. Відроджене російським царизмом православ'я в його русифікованому варіанті, адже з унії до православ'я практично насильницьким шляхом протягом 1794–1795 років перейшла значна частина селянства, відчутно вплинуло на шляхи розвитку хорового мистецтва на подільських землях.

5. Одним зі способів залучення учнів до православ'я на Вінниччині було навчання церковному співу в церковно-парафіяльних школах, адже тривалий час значна частина населення краю перебувала під впливом римо-католицизму,

з яким царизм боровся усіма можливими способами. На відміну від хорового музикування у церковно-парафіяльних школах, чоловічі і жіночі духовні училища були на вищому щаблі розвитку музичного виховання. У зв'язку з тим, що в обов'язки хорових колективів цих закладів входив музичний супровід обряду богослужіння, навчання учнів здійснювалося системно та на професійному рівні. Випускники училищ отримували право вчителювати та керувати учнівськими хорами.

6. До репертуару хору вихованців Вінницької учительської семінарії, майбутніх вчителів початкових і середніх шкіл, окрім богослужбового співу було включено зразки світської музики, які виконувалися на різноманітних заходах у місті. На вивчення хорового співу в учительській семінарії відводилася значна кількість годин, що дозволило учнівському хоровому колективу досягти високого виконавського рівня, швидкого читання нот з аркуша хористами та урізноманітнити свій репертуар.

7. Церковний хоровий спів на Вінниччині поєднував православні та католицькі традиції. Польські храмові пісні після знищення римо-католицьких парафій часто виконувалися під час народних свят, зокрема у різдвяний період. Поховальні обряди у селах із переважанням польського населення римо-католицької віри також супроводжувалися співом польських релігійних пісень.

8. Із метою посилення впливу православного співу наприкінці XIX ст. на Вінниччині були започатковані короткотривалі курси церковного співу для псаломщиків у с. Чуків Брацлавського повіту, м. Шаргород Могилівського повіту, м. Тиврів Вінницького повіту, с. Козинці Вінницького повіту, с. Гранів Гайсинського повіту, м. Хмільник Літинського повіту, м. Бершадь Ольгопільського повіту, м. Ямпіль Томашпільського повіту. Протягом місяця слухачі курсів повинні були опанувати навичками співу на два і три голоси.

9. Інтенсивній професіоналізації хорового мистецтва першої третини XX століття сприяло піднесення національної свідомості на тлі національно-визвольних змагань, процесу українізації та його згортання. Вагомою була діяльність оперного театру і музичного технікуму у Вінниці у 1920-х роках, хорові колективи яких провадили активну концертну діяльність.

10. На початку 1920-х років на Вінниччині з'являються нові хорові колективи: хор при місцевій філії Товариства «Просвіта», Російсько-український пролетарський хор під керівництвом І. Кедріна, Єврейський хор під керівництвом Д. Писаревського, оперний хор при місцевому літературно-артистичному товаристві, концертний дитячий хор, Художня капела Г. Давидовського, Округова капела імені М. Леонтовича та інші хорові колективи.

Аналіз звітів про діяльність Російсько-українського пролетарського хору під керівництвом І. Кедріна та Єврейського хору під орудою Д. Писаревського дозволив скласти загальну картину соціальних, вікових і національних особливостей учасників колективів, а також виявити специфіку репертуару і концертної діяльності. Зокрема, Російсько-український пролетарський хор

здійснював постановки вистав «Наталка Полтавка» І. Котляревського та «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, п'єс «Скарб» А. Кирєєва-Гатчинського і «Пісня горя» В. Крилова, а також драматичних етюдів «У мансардах» і «Червоний генерал». Значну частину його репертуару становили революційні пісні, доповнені українськими, польськими, російськими та хорватськими народними піснями у багатоголосній обробці.

Оперну класику популяризувала створена у 1928 році Округова капела імені М. Леонтовича, яка на одному з перших своїх виступів представила програму з хорових фрагментів опер Е. Направника «Нижньогородці», М. Римського-Корсакова «Царева наречена», С. Рахманінова «Алеко».

11. Важливу роль у професіоналізації хорової культури Вінниччини відіграло Музичне товариство імені Миколи Леонтовича. З хорових колективів філій Товариства (Тульчинської, Вінницької, Гайсинської) вийшла низка хормейстерів, які створили яскравий персонажний план хорової культури Вінниччини (М. Покровський, Р. Скалецький та ін.).

12. На основі аналізу спогадів учнів, колег і друзів М. Леонтовича, а також архівних матеріалів розкрито роль композитора у професіоналізації хорового життя Вінниччини. Охарактеризовано його діяльність як керівника хору Тульчинської жіночої єпархіальної школи та аматорської хорової капели, яка діє до сьогоднішнього часу.

Оприлюднено низку фактів і матеріалів, які розкривають роль Р. Скалецького як продовжувача традицій М. Леонтовича у Тульчинській аматорській хоровій капелі. Здійснена характеристика творчості й аналіз образних і стильових особливостей хорових творів засвідчує послідовний розвиток засад М. Леонтовича в композиторській творчості Р. Скалецького.

13. Персонажний план діячів хорової культури Вінниччини першої половини XX ст. доповнює постать засновника Художньої капели у м. Вінниці Г. Давидовського, хормейстерська та композиторська творчість якого мала значний вплив на професіоналізацію хорової культури краю. У Вінниці композитором було здійснено постановку опери «Під згуки рідної пісні», в якій оркестровий супровід замінено хоровим акомпанементом – звучанням хору mormorando.

Вже з середини 1930-х років хорова культура Вінниччини уніфікується ідеологічними установками влади, а діяльність хорових колективів, які функціонували у попереднє десятиліття, припиняється або реорганізується.

Проведене дослідження дозволяє окреслити напрями подальшого руху на шляху професіоналізації хорової культури Вінниччини, сприяє виявленню джерел сучасного музично-хорового мистецтва регіону.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових видання України

1. Сізова Н. С. Роль педагогічних курсів і курсів церковного співу в професіоналізації хорової культури Вінниччини на межі XIX–XX століть. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Мистецтвознавство».* 2018. Вип. 38. С. 11–17.
2. Сізова Н. С. Діяльність хорових колективів Вінниччини: перша третина XX століття. *Культура і сучасність*. 2018. № 1. С. 193–198.
3. Сізова Н. С. Розвиток хорового музикування у духовних училищах Подільської єпархії кінця XIX століття. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2018. Вип. 39. С. 161–168.
4. Сізова Н. С. Роль музичного товариства імені Миколи Леонтовича у розвитку хорового руху на Вінниччині у 1920-х роках. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Мистецтвознавство».* 2018. Вип. 39. С. 149–157.

Статті у виданнях України, внесених до міжнародних наукометричних баз

5. Сізова Н. С. Діяльність Миколи Леонтовича в галузі професіоналізації хорового життя Вінниччини початку XX століття. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2018. Вип. 19. С. 45–50.
6. Сізова Н. С. Постать Григорія Давидовського у контексті розвитку хорової культури Вінниччини 1920-х років. *Молодий вчений.* 2018. Вип. 1(53). С. 168 – 171.

Стаття в іноземному науковому періодичному виданні

7. Сізова Н. С. Хорове мистецтво Вінниччини у регіональних дослідженнях. *Badania podstawowe i stosowane: wyzwania i wyniki : zbiór artykułów naukowych. Konferencji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej* (Gdańsk, 30. 05. – 31. 05. 2017). 2017. P. 56–58.

Наукові праці апробаційного характеру

8. Сізова Н. С. Творчий досвід педагога-музиканта Р. Скалецького як передумова становлення інтеграційних процесів у галузі музичної освіти на Вінниччині. *Право і суспільство: актуальні проблеми взаємодії – шляхи європейської інтеграції* : матеріали шостої щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 18–19 травня 2006). Вінниця : Міжрегіональна академія управління персоналом. Вінницький інститут, 2006. С. 78–79.

9. Сізова Н. С. Культурна парадигма творчої постаті Родіона Скалецького. *Час мистецької освіти: традиції і новаторство* : збірник тез матеріалів IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12–13квітня 2016). Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2016. С. 49–57.

10. Сізова Н. С. Соціокультурні передумови становлення хорової культури Вінниччини. *Музичне мистецтво і освіта: досвід та інноваційні шляхи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (м. Вінниця, 22–23 листопада 2017). Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2017. С. 26–28.

11. Сізова Н. С. Історико-джерелознавчий аналіз вивчення церковного співу в духовних учбових закладах Подільської єпархії 1864–1890 років. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. викладачів і студентів (м. Вінниця, 5–6 квітня 2017). Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2017. С. 53–56.

12. Сізова Н. С. Вінницька вчительська семінарія у становленні професійних засад хорової культури регіону. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. викладачів і студентів (м. Вінниця, 5 квітня, 2018). Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2018. С. 53 – 56.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Сізова Н. С. Концертно-музичне життя Вінниці першої третини XX століття. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2018. Вип. 19. С. 60–70.

АНОТАЦІЯ

Сізова Н. С. Хорова культура Вінниччини другої половини XIX – першої третини XX століття – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства зі спеціальності 26.00.01 «Теорія та історія культури». – Київський національний університет культури і мистецтв, Міністерство культури України, Київ, 2019.

Дисертацію присвячено дослідженню процесів активізації та поширення хорової культури Вінниччини другої половини XIX – першої третини XX ст. на прикладі діяльності хорових колективів та окремих особистостей. Розкрито особливості професіоналізації хорової культури Вінниччини зазначеного періоду. З цією метою у дослідженні проаналізовано ґрунтовні праці у галузі історіографії, краєзнавства, мистецтвознавства, а також інформацію з

періодичних видань, присвячених питанням розвитку музичної культури Вінниччини.

Охарактеризовано стан хорового виконавства у навчальних закладах Вінниччини, зокрема церковно-парафіяльних школах, народних училищах, духовних училищах, на педагогічних курсах і курсах церковного співу та у Вінницькій вчительській семінарії. У дослідженні розкрито особливості функціонування церковних хорових колективів з урахування конфесійного складу його населення на теренах краю.

Виявлено роль хорових колективів у музичному житті Вінниччини, розкрито роль діячів Музичного товариства імені Миколи Леонтовича у професіоналізації хорового руху на теренах краю.

У створенні персонажного плану хорового мистецтва Вінниччини виявлено роль М. Леонтовича у професіоналізації хорової культури регіону, здійснено аналіз хормейстерської і композиторської діяльності Р. Скалецького, різнобічно охарактеризовано творчість Г. Давидовського.

Ключові слова: хорова культура, Вінниччина, церковно-музична освіта, педагогічні курси, Музичне товариство імені Миколи Леонтовича, хорова опера, Г. Давидовський, Р. Скалецький.

АННОТАЦИЯ

Сизова Н.С. Хоровая культура Винницкой области второй половины XIX - первой трети XX века - Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 26.00.01 «Теория и история культуры». – Киевский национальный университет культуры и искусств, Министерство культуры Украины, Киев, 2019.

Диссертация посвящена исследованию процессов активизации и распространения хоровой культуры Винницкой области второй половины XIX – первой трети XX в. на примере хоровых коллективов и отдельных личностей. Раскрыты особенности профессионализации хоровой культуры Винницкой области указанного периода. С этой целью в работе проанализированы фундаментальные труды в области историографии, краеведения, искусствоведения, а также информация из периодических изданий, посвященных вопросам развития музыкальной культуры Винницкой области.

Охарактеризовано состояние хорового исполнительства в учебных заведениях Винницкой области, в частности церковно-приходских школах, народных училищах, духовных училищах, на педагогических курсах и курсах церковного пения, а также в Винницкой учительской гимназии. В исследовании раскрыты особенности функционирования церковных хоровых коллективов с учетом конфессионального состава его населения в крае.

Обнаружена роль хоровых коллективов в музыкальной жизни Винницкой области, раскрыта роль деятелей Музыкального общества имени Николая Леонтовича в развитии хорового движения в крае.

В создании персонажного плана хорового искусства Винницкой области обнаружена роль Н. Леонтовича в профессионализации хоровой культуры региона, осуществлен анализ хормейстерской и композиторской деятельности Р. Скалецкого, разносторонне охарактеризовано творчество Г. Давыдовского.

Ключевые слова: хоровая культура, Винницкая область, церковно-музыкальное образование, педагогические курсы, Музыкальное общество имени Николая Леонтовича, хоровая опера, Г. Давыдовский, Р. Скалецкий.

SUMMARY

Sizova N. Choral Culture of Vinnytsia Region in the Second Half of the Nineteenth and the First Third of the Twentieth Century. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Art Criticism in speciality 26.00.01 "Theory and History of Culture". – Kyiv National University of Culture and Arts, Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv, 2019.

In the paper, for the first time a holistic study of the choral culture of the Vinnytsia region in the second half of the nineteenth and first third of the twentieth century was conducted; the ways of activating and disseminating choral art in educational institutions, in particular church parish schools, folk colleges, religious schools, pedagogical courses and courses of church singing were traced. The peculiarities of the functioning of the choir collectives of the region and the role of individual figures in the distribution of choral art on the territory of the region are revealed.

In the research for the first time, on the basis of archival sources, the complex of the panorama of choral art of the Vinnytsia region was reproduced, the performance of the choir groups and individual figures in the context of the cultural life of Vinnytsia region was evaluated.

The paper consists of an introduction, three sections, which cover the main part of the research, conclusions, the list of sources and applications.

The first section analyzes and systematizes the existing scientific works in the field of studying choral art in selected regions of Ukraine. It is noted that the cultural and artistic processes of Halychyna, Zhytomyr region, Slobozhanshchyna, Chernihiv region, Poltava region, and Pryazovye attract the attention of scientists.

The source base of the research was formed on the basis of the factual material contained in the State Archives of Vinnytsia Region, the Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, Central State Archives of Museums of Literature and Arts of Ukraine, as well as in periodical publications of both Ukrainian and regional significance ("Music", "Music for everybody", "Podilskyi Diocesan Information", "The Way", "The Word of the Podolia", etc.). Due to the thorough a

retrospective analysis of a large array of sources reproduced a coherent picture of the choral culture of Vinnytsia as a component of national choral traditions.

The second chapter marked that one of key events for determination of ways of cultural and art life of the region was the holding of the second division of Poland by Prussia and Russia in 1793, as a result of which the territory of Vinnytsia region, as part of the right-bank Ukrainian lands, departed to the Russian Empire. The revival of Orthodoxy in Russian way became the consequence of it.

The analysis of the state of choral education in church schools, folk schools, religious schools, pedagogical courses and courses of church singing, in particular the Vinnytsia Teachers' Seminary, is carried out. On the basis of archived materials, the general picture of studying choral singing has been reconstructed, the curricula and programs have been analyzed, and the methods of studying singing are outlined.

The concert and musical life of Vinnytsia, the activities of choral groups are analyzed in Section 3. It is determined the role of the Musical Society named after M. Leontovych and some individuals in the professionalization of the choral movement in Vinnytsia region.

On the basis of the discovered archival materials, the activities of the choir collectives at the district "Prosvita", the Russian-Ukrainian proletarian choir under the leadership of I. Kedrin and the Jewish Choir under the direction of D. Pisarevsky, the District Chapel named after M. Leontovych were described. The association of the Ukrainian and Jewish chapels into one collective in 1928 coincided with the beginning of the curtailment of the process of Ukrainization, which would be the first step towards repressions against chorus artists in Vinnytsia region.

Determining the place of M. Leontovych in the choral culture of Vinnytsia, it can't be argued that it was he who laid the foundations of contemporary professional performance. The composer's work with the choir at Tulchyn diocesan school and the choir chaplain created by him demonstrated a professional approach to organizing the concert repertoire and training of the choir.

After M. Leontovych's death the choral choir created by him of short duration time was headed by his student Mykola Pokrovsky, who had already left for Kyiv in autumn 1921 to study. The activity of the collective ceased practically after that, and its revival is associated with the name of Rodyon Skaletsky (1899 – 1982). R. Skaletsky's teaching, choir-master, folklore and composer's work is described in the paper.

H. Davydovsky's place and role in Vinnytsia vocational choral music is described in various ways.

One of the important events in the creative life of H. Davydovsky in Vinnytsia was the premiere in the city of his choir opera "Under the Sounds of the Native Song", which took place shortly after the first concert organized by the Artistic Chapel. However, the main contribution of H. Davydovsky to the choir culture of Vinnytsia was not so much his composer's creativity, but the creation of it on the professional basis of the Artistic Chapel.

Investigating the way of the professionalization of the choral culture in Vinnytsia region in the second half of the nineteenth – first third of the twentieth century, the openness of the process of its further exploration was realized. The generalization and comprehension of the results of the defined period in the history of choral culture of the region will allow us to understand the peculiarities of its further movement until the complete completion of professionalization and creation of a modern image of the choral culture in Vinnytsia region.

Key words: choral culture, Vinnytsia region, church-musical education, pedagogical courses, society named after M. Leontovych, choral opera, H. Davydovsky, R. Skaletsky.